

Lietuvos meno kūrėjų asociacija

Viešas vienumos žmogus - kritinis subjektas

2014-03-03

ŽURNALAS: METAI

TEMA: Recenzijos, anotacijos

AUTORIUS: Viktorija Daujotytė

DATA: 2014-03

Valentinas Sventickas. Guriniai. – Vilnius: Gimtasis žodis, 2013. – 263 p.

Tai apie Valentimą Sventicką. Lyg įžanga kalbai apie naują jo knygą su seniau pasirodžiusiu *gurinių* žodžiu, jau įgijusiu ir žanro kvapą. Deimantė Rybakovienė, gero skonio knygos dailininkė, Antano Sutkaus nuotrauka viršelyje, kurią greičiausiai bus pasirinkęs pats autorius – iš simpatijų lietuvių fotografijos klasikui, iš biliardo literatūrinių asociacijų, gal ir dar dėl ko, bet vykusiai. Yra ir redaktorius – Justinas Kubilius, redaguoti redaguojantį nuo 1974 metų arba paprasta, arba nepaprasta, bet redaktoriaus institucija ir pagerbiama, ir sutvirtinama. Galima būtų knygą pridėti prie naujo rašto kokiai naujai ministerijai ar ministrui – reikia rengti profesionalius redaktorius, be jų nei kalbai, nei literatūrai nebus gerai. Turi kas nors rūpestingu žvilgsniu lydėti į gyvenimą ir pačių redaktorių knygas.

Kas yra Valentinas Sventickas? Gal iš tiesų – pirmiausia redaktorius. Net jei vyriausiasis, pats atsakingiausias leidyklos žmogus. Net jei Lietuvos rašytojų sąjungos leidyklos. Net jei buvęs tos sąjungos pirmininkas. Lotynų kalbos žodis *redactus* reiškia *sutvarkytą*. Keturiasdešimt metų (nuo 1974 m.) besitęsianti redaktorystė V. Sventicko asmenį yra giliai persmelkusi. Gali prižiūrėti kalbą, tekstą, bet gali išengti ir į retai kam prieinamą zoną – suredaguoti poezijos knygą. *Pastabų* ir *pastabėlių, užrašų* ir *užrašėlių* žmogus, *aplankėlių*, į kuriuos tos literatūros liekanos tvarkingai sudėtos, na, gal ir ne visada, bet vis dėlto. Gali pasirodyti, kad *atliekos*, bet ne – *liekanos*, nesutelpančios į vienokias ar kitokias formas, ieškančios kitų pasireiškimo galimybių. *Guriniai*, labiau dzūkų žodis, bendriau gali būti suprastos ir kaip *trupiniai, fragmentai*. Tiesiog – maži tekstai. Maži geriau nei trumpi.

Daugeliui tų, kurie dalyvauja literatūros viešumoje, įvairiuose renginiuose, vakaruose, V. Sventickas – jų vedėjas, protingas, santūrus, neužgožiantis to, kam lemta būti centre, šmaikštus, su prigimta humoro gyslele, savarankiškas, nepaleidžiantis iš rankų numatytos tvarkos. Literatūros rato žmonėms – amžinas jos reikalų tvarkytojas, visokių komisijų, tarybų, *latgų* narys. Panašaus rango dar – Vytautas Martinkus, Kornelijus Platelis. Nesuvokiame, kiek daug tų žmonių daryta ir daroma bendram labui.

Literatūrai svarbu ir tai, kas už jos.

Kritikas – tai jau atskira V. Sventicko misija. Kritikas, atidžiai ir ne kartą perskaitęs tai, apie ką rašo. Taip dabar yra jau ne visada. Netgi kritiškas kritikas – irgi nedažnas dalykas.

Solidarizuodamasis su literatų brolija ir seserija, sakosi irgi esąs *trenktas*, mažam sutrenkta galva, bet juk ne tik dėl to. Ir kad yra *vienumos žmogus* – lyg ir netikėta. „Vienas jaučiuosi geriausiai. Ir turiu ką veikti pats vienas“ (p. 203). Gal ir įdomiausia viešuma tų, kurie iš prigimties nori būti vienumoje. Kad galėtum natūraliai būti viešumoje, turi tą laiką atbūti vienumoje.

Kiek galinčių taip pasakyti: „Man tenka bendrauti su daugybe rašytojų“ (p. 143). Matyti juos visaip, įvairiose situacijose ir neprarasti jiems empatijos, pastangų suprasti, ginti. Bet ir būti reikiam: „Viešai prabylantis literatūros žmogus kalba žodžiais, kuriuose turi būti – jeigu jis kalba natūraliai – jo kūryba ir jo vertybių sistema“ (p. 94). Turi būti, jei to nėra, nėra nieko, tuščias reikalas.

Kritikas iš literatūros pašaukimo, tikrai – *kritinis subjektas* (pagal lyrinį subjektą), literatūros ir paglobojamas, jos „priemonių“ – laisvesnio žodžio, metaforos, asmeniškesnio santykio suformuojamo lauko, kuriame vietos randa ir pagrybavimas Mardasave su vykusiomis kritinio teksto skaitymo aliuzijomis, ir motinos laišakai, ir kažkieno iš artimo likimo žmonių nufotografuota kedro skuja? konkorežis? Nepažįstu kedro, nemoku jo kalbos, o Valentinas moka, yra riešutavęs, maitinęs kedro riešutais ir savuosius maitinęs, matęs Sibiro, jo juodo vargo, bet ir knygoje pasistebįs: tėvai išsivežė penkis, o parsivežė šešis, kaip tai galėjo būti? Nuostaba iš to, kokie svarbūs gali būti romanai, net tie, kurių nežinojo net Janina Žėkaitė, lietuvių romano registratorė. Dar jauna mama savo šviesiaplaukiui sūnui iš vieno parinko Valentino vardą. O tas romanas – Adomo Bytauto „Prie seno malūno“, išleistas 1938 m., o perleistas 1994-aisiais, tegu bent dėl Valentino vardo išlieka. Abiejų giminių Valentinai mums žymėti – iki Antano Vaičiulaičio „Valentinos“.

V. Sventicko rašymas įvairialypis. Gana plati ir stilistinė skalė – susieina, susiliečia ir biografijos koks fragmentas, ir reakcija į teisingą kolegą kritiko žodį, ir abejonė. Visą rašymą, rašymą kaip mąstymą persmelkia socialaus žmogaus žvilgsnis. Matoma mūsų tikrovė – ir politinė, ir kultūrinė. Užfiksuota ir liks istorijai: kaip iš naujo formuojantis nepriklausomai Lietuvos valstybei elgėsi rašytojai, į ką reagavo, kokius dokumentus priėmė, už ką balsavo, ką atmetė, paaiškinama ir kodėl. Manipuliacijų neišvengta ir rašytojų namuose. Paliudijama, kada ir kam šauktasi kultūros žmonių, kada jų pasigesdavo netgi prezidentai. Atrodo, kad paties V. Sventicko dalyvauta ir dešinėj, ir kairėj – pozicija, kuri tik ir įmanoma kultūros žmogui, turinčiam pažiūras, pozicijas. Vaikščioti ir ieškant kelių, susikalbėjimų. Kalbama apie autoritetus – gražiai apie Vandą Zaborskaitę. Kartais ir apie gamtą. Knygoje keliasdešimt mažų laukelių ir vienas didelis laukas – Justino Marcinkevičiaus.

Tie laukeliai tvarkingai suskirstyti: „Margo gyvenimo guriniai“ (gal galėtų būti ir *margi guriniai*, gražiai skamba, o Valentinas skambėjimui atkišęs ausį), toliau *literatūriniai*, *leidėjo*, *savi*. Ar reikia aiškinti, kad visi savi, kad visi ir *literatūriniai*, nes vienaip ar kitaip su literatūra susiję, rašyti literatūros žmogaus. To, kurio literatūra

neapleidžia ir tada, kai reikia palopyti stogą namui Mardasave, o čia prisistato liūdnas poetas ir pradeda kalbą apie virvę, reikia ką žmogui pasakyti, bent perspėti, kad tos virvės dabar nepatikimos, trūksta, trūkinėja... Geriau su šypsena negu su ašara. Vis apsukęs tą savo Mardasavą primena, ką ir kalbėti, jau *pripėduota* ten literatūros, ir senas stalias Romo Oranto nušveistas, nubrūžintas, kad kvapas koks pasklistų ir jau neišnyktų. Kaip tik apie „Kvapą“ ir „Kitą kvapą“ parašytos bene gražiausios mažosios esė, išriedėjusios iš gurinių. „Ir tada pasklinda kvapas – mano tėviškės, tos seklyčios, tų vakarų su pašildytu patalu, to laiko, tos aplinkos“ (p. 192). Ir tada prasideda. Kas prasideda – gyvenimas, tas pats, jei ir tik atsimenamas. Ir baigiasi tuo, kad reikia sėstis prie stalo, bent prie gurinių, jei kam didesniam vis dar nėra laiko. Na, iš bėdos, bet juk nedažnai, galima nupėdinti iki priemenės šaldytuvo, kokį lašą išpilti, jei esi savo Mardasave ir niekas su aplanku po pažasčia nepravėrs tavo kambario durų leidykloje; patogų, tiesiai iš daug metų neremontuotos laiptinės. Literatū sūmonė savaip ištvirksta: kai jau darosi intensyvi, reikšmes ir simbolius ima matyti ir ten, kur normaliam žmogui jų nėra. Žmogus ir literatūros kritikas grybauja kitaip. *Gurinėjanti esė* „Literatūros kritikas grybauja“ gerai padaryta, taupiai, tikriausiai atpažįstama ta Viktorija, kažkur prie žvynabudės; žvynabudė primena vištieną, jei dedi ją tiesiai į karštą sviestą. Bet ar verta, juk vištienos gali pasitiekti ir iš „Maximos“. Geriau palikti žvynabudę žvilgsnio paslapčiai. Apibendrinimas tikslus, įsidėmėkime: „Netiesa, kad nėra ten, kur daugelio vaikščiota“, nors Alfonsas Maldonis (dažnai knygoje prisimenamas), irgi dzūkas, kadaise skundėsi: „Sudievu, lyrika, sudievu. / Ne tu viena, ne man vienam... / Ant nuganytų tavo pievų / Nėra žolės net avinam“ („Sudievu, lyrika“).

Leidėjo darbas paskatina V. Sventicką pergaltoti daug literatūros: maždaug nuo Jono Avyžiaus „Sodybų tuštėjimo meto“ (ir aš ta proga pergalvojau, skaičiau iš naujo, kai buvo rengiamas Lietuvių literatūros lobynas, galvojau panašiai, kokios atsakomybės ėmėsi tada dar jaunas žmogus) iki Gintaro Bleizgio ir dar arčiau jaunų, jauniausių. Valentinas tikrai yra literatūros kritikas, stipriausias, kai kalba apie dabartį, kai vienu metu ir liudijama, ir reflektuojama, ir vertinama. Literatūros istorija blankiau – net Maironis blankiau, nors lyg ir viskas teisinga. Ir Brazdžionis vėlyvasis, paties leistas, tvarkytas, išpūdzio nedaro. Geram guriniui reikia sankirtos: kokios medžiagos, jei tik ir medžiagėlės, ir gyvai į ją sureaguojančios sąmonės. Iš esmės to paties, ko reikia ir esė. Bet juk ir eilėraščiui, ir apsakymui, jei jį rašo ir pats Romualdas Granauskas.

Atskiras knygos laukas – „Dar apie Justiną Marcinkevičių“. Pamąstyta teisingai – tai nebe guriniai, tai kažkas kita. Tai, kas vis dar kyla, randasi iš intensyvios būsenos, patirtos rašant knygą „Apie Justiną Marcinkevičių“ (2011). Yra toj knygoj ir stipresnių, ir silpnesnių puslapių, bet ji buvo įvykis kritiko sąmonėje. Už tai svarbiau nieko nėra, tai lemtinga tolesniems rašymams, išipareigojimams. Knyga tikrai buvo tas *vienas kartas*, kurio ištiktas turėtų būti kiekvienas literatūros žmogus. Jei nepasiseka to *vieno karto* patirti, visa, ką darai, lieka lygu ir plokščia. Ir tai yra atskirai įdomu. Įdomus ir, be abejonės, brangus sąmonės išipareigojimas sekti visa, kas jau be Just. Marcinkevičiaus vyksta jo orbitoje, reaguoti, ginčytis, polemizuoti, teigti, prognozuoti. Taip, šiek tiek pritilo politiniai ir estetiniai oponentai (nebesantis asmuo mažiau pavojingas, p. 22), bet ne visai. Pats Just. Marcinkevičius savo situaciją žinojo, sarkastiškai tarstelėjo ir trumpame eilėraštyje:

Ačiū, kad išsisakėte.

Ačiū, kad liovėtės staugti.

Tarytum vilkai į aketę

sumerkėt uodegas: laukiat.

Tai iš paskutiniosios poeto knygos „Iš natūros“ (2014), iš trupinių surinktos, sukomponuotos V. Sventicko. Matyti, kad Just. Marcinkevičiaus leidimo rūpesčiai jam svarbesni už kokius parašymus. Taip, tikrai, tokia yra teisybė. Kantrus darbas su tekstais, su rankraščiais patikrina rašančių apie literatūrą puikybes.

Paskutiniaisiais gyvenimo metais Just. Marcinkevičius buvo persmelktas jį ištikusių insinuacijų, niekinimo. Krintosi, galvojo, tikrino ir save – ką daręs ne taip, atsisakinėjo dalyvauti, kalbėti, kad vėl kas neiškiltų. O juk vis iškyla. Štai anonimas recenzuoja mokyklinės literatūros programas ir pikta drebia LEU Lituaniistikos fakulteto dėstytojų vardu: „Kažkodėl nepajudinamas pozicijas programoje tebeturi tautinio kičo klasika – Just. Marcinkevičiaus „Mindaugas“ (teatlis Just. Marcinkevičiaus gerbėjai).“ Sunku patikėti, kad taip mano Lietuvos edukologijos universiteto Lituaniistikos fakulteto dėstytojai, kurių vardu pasirašoma. Pati tuo „vardu“ netikiu ir noriu, kad tą mano netikėjimą kas sustiprintų. Galima abejoti, klausti, gali programose kas nors būti ir nebūti, bet kad taip turgiška? Kas tie gerbėjai – juk gal ne tik mudu su V. Sventicku? Jei tik tiek – problemos kaip ir nėra, į turgų tą tautinį kičą.

Gali būti, kad literatūros kritikų vaidmuo Just. Marcinkevičiaus likime tikrai perdėtas. Lemiamas yra žmonių vaidmuo, jų pasirinkimas. O jis vis dar gyvas.

Kritikos reikalas į tą gyvą interesą atsiliepti. Taip, svarbiausia yra paskelbti, kas liko po paskutiniųjų Just. Marcinkevičiaus knygų, galvojant, kad ir nekupiūruotai „Taburetei...“ ateis laikas. Taip, būtina rinkti atsiminimus, juos detalizuoti, kiek įmanoma konkretinti, net jei tai smulkmenos. V. Sventickas įdėmiai tiria Just. Marcinkevičiaus veiksmus, mintis. Tiksliai įvardija, kad, pavyzdžiui, kalbėdamas apie mūsų literatūros didžiuosius, „jis kūrė tautinio pasididžiavimo mitą“ (p. 221). Kai matai tiek daug už save didesnių, tikrai esi savo vietoje. Kai nebematai didesnių už save, daraisi menkas ir mažas, kad ir kaip pūstumeis. Įdomus pastebėjimas, kad didžiausi poeto oponentai nėra skaitę jo kūrybos, ginčijasi su pačių nusipiešta karikatūra (p. 236). Ir jau neperskaitys – viską reikia daryti laiku. Svarbi žinia, kad televizijos archyve išlikusi garsioji „Kranto“ laida – be garso, t. y. be žodžių (p. 240). Susitvarkyta. Liūdnas perspėjimas – visi, kurie kaip nors esame viešumoje, galime būti kam nors „panaudojami“ (p. 250).

Svarbi V. Sventicko pastanga teisingai suvokti Tomą Venclovą, poetą, intelektualą, sutikti ir nesutikti, bet ginti nuo išsigalvojimų, šmeižto. Tai reiškia išipareigoti tiesos ieškojimui, net jei žvelgiama iš Just. Marcinkevičiaus taško; juk ir jis nesutiktų su savo oponento pažeminimu (kalbama apie vieną laikraštinę publikaciją, p. 249–250). Pasakoma, kad Rimanto Kmitos argumentai *kitokiam* Just. Marcinkevičiaus paveiklui iš vieno jo straipsnio ne visai įtikinami, tarsi ir nebūtini. Ano meto laiškai jaunesnių jau negali būti perskaitomi pagal to laiko stilistiką. Pagal asmeninę, nors nuo laiko ir neatsietą stilistiką: sakau atsainiai, kad nesakyčiau gražiai, sakau lyg ir nerimtai, kad nesakyčiau rimtai, išipareigojamai. Arba kalbu perdėtai reikšmingai, su privalomais

žodžiais, kad iš tikrųjų reikšminga nebūtų.

Dar stabtelkim prie gurinio, pavadinto „Kas nuteka“, čia paliesta įdomi kalbos tono problema. Just. Marcinkevičius kalba atsisveikinant su Sausio 13-osios žuvusiais Katedros aikštėje, viena pastraipa: „Prieš daugelį metų čia stovėjo Didžiojo kunigaikščio Vytauto karstas. Dabar čia guli mūsų vaikai, ir mes apraudame jų žūtį, suprasdami, kad jie jau priklauso istorijai, kad jie dabar šildosi sužvarbusias rankas prie Amžinosios ugnies kartu su didžiaisiais mūsų tautos vyrais. Lietuva pasilenkia prie jų ir užkloja juos amžina laisve.“

V. Sventickas apibendrina: dabar taip kalbėti jau niekas neįstengtų. „Kalbos būdas nutekėjo, išėjo kartu su gyvenimu ir poetu.“ Gal neišėjo, jei dabar jo ir neįstengtume nei perduoti, nei išgirsti. Bet juk tas kalbos, kalbėjimo būdas buvo ir iki Just. Marcinkevičiaus, atitekėjo iki aukštajam kalbėjimui imlios jo sąmonės. Iš to, kas vyko mūsų tautoj prieš daugelį metų, iš laiko, kai šarvotas ir laidotas Vytautas Didysis ir iš dar anksčiau. Tai aukštosios giesmės kalba. Just. Marcinkevičius ją girdėjo, galėjo ja prabilti išskirtiniais momentais todėl, kad ir pats galėjo pereiti į giesmę, prabilti giesmės žodžiais. Iš 1986 metų – „Genties negarsi giesmė“, taip, negarsi, lyg pritildyta, laiko pritildyta:

Tekėjo per lauką

duobėtu gyvenimu

genties negarsi giesmė.

Gal nukrito koks žodis

į raudą ar dainą:

lapelis į temstančius vandenį.

Vaikai mūsų gimė.

Darbai mūsų mirė.

Išgąsdintas laikas vis lakstė

po keturias mūsų pasaulio šalis:

ir neliko nė vieno,

neregėjusio kraujo.

Kad galėtum kalbėti, reikia girdėti – kad ir negarsią genties giesmę, savo balsu ją įgarsinti. Kas ateina iš aukštosios giesmės (tokį apibūdinimą žinojo abudu Simonai – Daukantas ir Stanevičius), tas nuteka tik su tauta. Kol tauta gyva, šis kalbos būdas atsinaujina aukštosiomis sąmonėmis, budi, pabunda, kai reikia, kai būtinai reikia. Kai žuvusiųjų Sausio 13-ąją akivaizdoje kalbėjo Just. Marcinkevičius, jis kalbėjo savo sąmone aukštąją tautos toną – apraudojimą ir pagerbimą – atnaujindamas.

Paabejočiau dėl „Atgailos“, ji veikia aukštesniame ontologiniame lygmenyje, nesietina su jokių konkretesniu atsiprašymu. Just. Marcinkevičiaus humoras? Taip, jo žymės yra, lyg kažkas perbėgtų veidu vos matoma šypsena. Liūdesys? Jo nebus, koks galėtų būti, bet nedramatizuokime, tai priedanga: geriau nusišypsoti, kad nereiktų atrodyti rimtai. Bet tai ne humoras kaip stiliaus bruožas, mano akimis, Just. Marcinkevičius nėra humoristas (p. 216).

Tai skaudus, egzistencinis ironikas, ypač vėlyvuosiuose eilėraščiuose.

Knygos ketvirtajame viršelyje po dar jauno Valentino portretu (tikriausiai irgi kokio įžymaus fotografo) mišlingai prasitarta apie priklausomybės ligas ir apie nepriklausomybės ligų profilaktiką. Apie tokius gurinius, jau besiridinėjančius, jau sulipusius. Lyg ir svarstoma, ar juos paleisti, ar tegul dar tūno?

Bet toks išpūdis iš knygos, kad jau rankiojami tie guriniai. Nes visa, ką darome, bandome daryti, yra tarp mūsų priklausomybės (Lietuvai, saviesiems, kalbai, literatūrai) ir pastangų išlikti nepriklausomiems – spręsti savo atsakomybe ir savo rizika.

Profilaktikos, aišku, reikia. Ir tada, kai žinai, kad nepadės. Taškas, bet juk ne visada. Ir iš taško ir iš jo nebuvimo – vis koks nors gurinukas.